

Jaroš Krivec*

Oblike slovenskega oblastnega diskurza o Bosni in Hercegovini za časa habsburške monarhije**

IZVLEČEK

Članek skuša osvetliti vprašanje o oblikovanju diskurzov habsburške periferije v času okupacije in kasnejše aneksije Bosne in Hercegovine. Raziskovalno vprašanje se osredotoča na to, kako so slovensko govoreči prebivalci te periferije ob stiku z novo »kolonijo« dojemali in opisovali ljudi in situacijo, ki so jo našli v novi »bosanski periferiji«. Osrednji predmet zanimanja so posamezni akterji in njihova konkretna izkušnja, ki so jo izoblikovali ob večinoma vojaškem ali poklicnem stiku z Bosno in Hercegovino. Na podlagi različnih virov, ki so rezultat spominov in drugih opisov omenjenih akterjev, ter s pomočjo kulturnozgodovinskega pristopa, razumljenega predvsem kot specifična perspektiva različnih predmetov proučevanja, poskuša avtor razbrati, kakšen oblastni diskurz se je razvil med letoma 1878 in 1918. Prispevek pokaže, da slovenska kultura ni bila samo nem objekt nemškega hegemonialnega diskurza in ne le kolaborant dunajskega centra, ampak je bila sama aktiven in samoiniciativen govoreč subjekt, še kako vpet v sočasne evropske oblastno-diskurzivne tokove.

Ključne besede: oblast, diskurzivna zgodovina, postkolonializem, habsburška monarhija, Bosna in Hercegovina, 19. stoletje

* Mag. zgodovine, mladi raziskovalec, asist., ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; jaros.krivec@zrc-sazu.si, <https://orcid.org/0000-0002-6229-5575>

** Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052 *Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ABSTRACT

FORMS OF THE SLOVENIAN DISCOURSE OF POWER ON BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE HABSBERG MONARCHY

The present article explores the formation of discourses on the Habsburg periphery during the occupation and subsequent annexation of Bosnia and Herzegovina. The research question focuses on how the Slovenian-speaking inhabitants of this periphery perceived and described the people and the situation they encountered on the new "Bosnian periphery" when in contact with this new "colony". The article focuses primarily on the individuals involved and their concrete experiences shaped mainly through their military or professional contacts with Bosnia and Herzegovina. Based on various sources originating from their memories and other descriptions and using a cultural-historical approach understood primarily as a specific perspective on the various subjects of research, the author of the present article attempts to establish what sort of a discourse of power developed between 1878 and 1918. The contribution shows that Slovenian culture was not only a silent object of the German hegemonic discourse or a mere collaborator of the Viennese centre. Instead, it was an active and self-initiating speaking subject, very much embedded in the contemporaneous European trends related to the discourse of power.

Keywords: authority, discursive history, postcolonialism, the Habsburg Monarchy, Bosnia and Herzegovina, the 19th century

Uvod

Članek se posveča oblikovanju oblastnih diskurzov habsburške periferije¹ med okupacijo in kasnejšo aneksijo Bosne in Hercegovine.² Raziskovalno vprašanje se osredotoča na to, kako so slovensko govoreči prebivalci te periferije ob stiku z novo »kolonijo« dojemali in opisovali ljudi in situacijo, ki so jo našli v novi »bosanski periferiji«. Predmet zanimanja so posamezni akterji in njihova konkretna izkušnja. Poleg dveh (mlajših) pisateljic iz Kranjske, ki sta obiskali Bosno in o njej pisali na začetku 20. stoletja, so analizirani viri nastali izpod peresa kranjskih in štajerskih častnikov in učiteljev. Večina teh je bila rojena v petdesetih letih 19. stoletja in so se vojaškega pohoda v Bosno leta 1878 neposredno udeležili ter o tem ob prelomu stoletja in ob različnih obletnicah tudi pisali. Na podlagi različnih virov, kot so objavljene črtice,

1 Pri določanju in imenovanju centrov in periferij je poleg kriterijev, na katere smo pozorni, ključen širši kontekst. – Mira Miladinović Zalaznik in Tanja Žigon, ur., *Stiki in sovplivanja med središčem in obrobjem: medkulturne literarnovedne študije* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014), 5.

2 V nadaljevanju BiH, Bosna in Hercegovina, Bosna kot sopomenka.

pripovedi, spomini, poročila ter ne nazadnje tudi roman, so s pomočjo kulturnozgodovinskega pristopa prikazane oblike oblastnega diskurza, kot se je razvil med letoma 1878 in 1918.³ Članek je prispevek k aktualnim (postkolonialnim) raziskavam,⁴ ki potekajo v srednjeevropskem prostoru, in kaže, da slovenska kultura ni bila samo nem objekt (nemškega) hegemonialnega diskurza in ne le kolaborant dunajskega centra, ampak je bila sama aktiven in samoiniciativen govoreč subjekt. Z ozirom na to, da se v raziskavi posvečam raznolikim mehanizmom delovanja kulturne oblasti, menim, da je uvodoma smiselno povedati, da te mehanizme razumem kot analitične koncepte oziroma kot osnovne pojmovne in konceptualne pristope, ki mi bodo pomagali pri razumevanju konkretnih virov. Tu imam v mislih predvsem kolonializem, orientalizem, stereotype in rasizme. Kot pravi Clemens Ruthner, je smiseln fokus raziskav na »projektilu«, perspektivi in pozornosti za politično instrumentalizacijo diskurzov.⁵ V nadaljevanju je torej raziskano vprašanje, kako se skozi področje kulture izražajo razmerja dominacije oziroma kako deluje oblast v obliki diskriminatornega vrednotenja in hierarhiziranja kulturnih razlik, etnij ter religij.⁶

Mehanizmi (kulturne) oblasti

Kolonializem kot kulturni pojav

Kot je prikazal že francoski filozof Michel Foucault, se delovanje oblasti kaže v številnih oblikah, ne samo v klasičnih oblikah nasilja (na primer vojaški pokoritvi nemirnih osmanskih provinc) in ekonomije (na primer eksploataciji naravnih bogastev in človeških virov), ampak lahko izrazito oblastno vlogo prevzame tudi hegemonialen položaj določene kulture. Analiza se osredotoča na habsburško prisotnost v BiH v obliki kolonializma kot kulturnega pojava oziroma kot prakse vladanja, v katerem jedru je argument kulturne razlike. Kot pravita Osterhammel in Jansen, moderni kolonializem namreč ni samo specifično razmerje oblasti, kjer je celotna družba opeharjena svojega avtonomnega razvoja, ampak je tudi posebna interpretacija tega razmerja.⁷ Označba BiH kot kolonije ali semikolonije seveda ni neproblematična, debata

3 Za kulturnozgodovinsko perspektivo gl. Achim Landwehr, »Kulturgeschichte.« v: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 14. 5. 2013, http://docupedia.de/zg/landwehr_kulturgeschichte_v1_de_2013, pridobljeno 3. 3. 2022. <http://dx.doi.org/10.14765/zzf.dok.2.248.v1>

4 Za nekatera standardna dela, ki se na zelo raznolike načine posvečajo relevantnemu prostoru, času ali temam, gl. delo Vesne Goldsworthy, Stijna Vervaeta, Petka Lukoviča, Clemensa Ruthnerja, projekt Kakanien revisited in graški SFB Moderne. Nekatera ključna domača dela so bila upoštevana in navedena v članku. Omeniti velja tudi slovenski prispevek Božidarja Jezernika *Divja Evropa*, ki pa v nasprotju s pričujočim prispevkom obravnava širši prostor Balkana, in to predvsem z vidika zahodne Evrope.

5 Clemens Ruthner, *Habsburgs ‚Dark Continent‘: postkoloniale Lektüren zur österreichischen Literatur und Kultur im langen 19. Jahrhundert* (Tübingen: Narr Francke Attempto, 2018), 291, 292.

6 Ruthner, *Habsburgs*, 316. Gl. tudi ibidem, 53.

7 Jürgen Osterhammel in Jan C. Jansen, *Kolonialismus: Geschichte, Formen, Folgen* (München: C. H. Beck Wissen, 2017), 19. Za definicijo kolonializma sicer gl. ibid., 19, 20.

o takšnem označevanju pa ima dolgo zgodovino. Maria Todorova denimo meni, da Balkan nima kolonialne dediščine, kljub temu da je bil pojem pol- ali semikolonialen očitno prisoten tako pri tujcih kot pri samozaznavi prebivalcev, kar je nazadnje razvidno tudi iz slovenskih virov.⁸ V prispevku sicer izhajam iz podmene, da lahko BiH razumemo kot kolonijo ali vsaj psevdokolonijo oziroma »nadomestek za kolonijo«,⁹ k temu pa so me, poleg številnih argumentov, ki jih prikažeta Clemens Ruthner in predvsem zbornik *Habsburg Postkolonial*, ne nazadnje prepričali analizirani viri.¹⁰ V članku in na konkretnih primerih se pokaže, da je ta podmena upravičena.¹¹

Orientalizem

V smislu interdisciplinarnega pristopa je mogoče s področja postkolonialnih študij prevzeti tudi izjemno inovativen koncept orientalizma. Koncept je sicer v svojem prelomnem delu predstavil Edvard Said, povzema pa ga tudi Bojan Baskar, ko pravi, da je orientalizem po Saidu »zahodnjaški diskurz o orientalskem Drugem, ki z navidezno nezainteresiranim ter objektivnim opisovanjem Orienta in Orientalcev te pravzaprav šele konstruira kot druge oziroma drugačne.«¹² Kot ugotavlja Todorova, se ta diskurz oblikuje iz daljave, tako rekoč od zgoraj gleda na Orient in v osnovi izhaja iz esencialističnega stališča, da torej obstaja en Orient. Ključno pa je »spoznanje, da se orientalizem nahaja v pogledu na stvar in ne v stvari sami.«¹³

Že na začetku velja poudariti kritiko, ki se nanaša na raziskovanje Balkana s pomočjo koncepta orientalizma. Todorova tako trdi, da ni preveč koristno uporabljati metodologije postkolonialnih študij za Balkan, kajti zanjo je Balkan Evropa, je del Evrope, četudi provincialen in periferen del.¹⁴ Po njenem prepričanju je bila centralna lastnost, ki so jo pripisovali Balkanu, ravno njegova prehodnost. Ravno zaradi svoje vmesnosti, tako je prepričana Todorova, Balkan ni bil konstruiran kot nekaj drugega, ampak kot tisto nepopolno lastno.¹⁵ V nasprotju z Orientom, ki je bil vedno prikazan kot popolnoma drugo, naj bi bil Balkan naslikan kot most ali križišče med vzhodom in zahodom, med Evropo in Azijo. »Zato, ker je most med različnimi stopnjami razvoja, je etiketiran

8 Ruthner, *Habsburgs*, 82.

9 Marie-Janine Calic, *Zgodovina Jugovzhodne Evrope* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019), 341.

10 Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch in Moritz Csáky, ur. *Habsburg Postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis* (Innsbruck: StudienVerlag, 2003). Za definicijo kolonije sicer gl. Osterhammel in Jansen, *Kolonialismus*, 16, 17. O tem, kako sodobniki dojemajo monarhijo kot kolonialno silo v slogu civilizacijskega narativa in apologije Pax Austriaca, gl. tudi Ruthner, *Habsburgs*, 51, 52.

11 Ruthner, *Habsburgs*, 242. O kvazikolonializmu (Quasikolonialismus) gl. *ibid.*, 234, 235. Za obdobje po pridobitvi deželne ustave je zanimiv zlasti koncept kolonializma brez kolonije, kjer gre za teoretski konstrukt t. i. »internega kolonializma«. Pri tem ne govorimo o klasični odvisnosti med metropolo in prekomorskim posestvom, ampak o razmerju moči med dominantnim centrom in odvisnimi periferijami znotraj nacionalne države oz. teritorialnega imperija. – Osterhammel in Jansen, *Kolonialismus*, 21, 22.

12 Bojan Baskar, »Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro-ogrski provinci: primer Antona Aškerca,« *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 48, št. 3–4 (2008): 24.

13 *Ibid.*

14 Maria Todorova, *Imaginarij Balkana* (Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK, 2001), 44.

15 *Ibid.*, 46.

kot pol razvit, semikolonialen, pol civiliziran, pol orientalski.«¹⁶ Če se spomnimo trditve, da je orientalizem izhaja predvsem iz pogleda, moramo iz tega izpeljati sklep, da je obstajalo več vrst orientalizma, saj obstaja tudi več pogledov. Kot je prikazano, se s Todorovo strinjam le deloma, saj lahko na podlagi raziskanih virov vidimo, da resnično obstaja določena skupina avtorjev, ki se vpisuje v njen koncept Balkana kot nepopolnega lastnega. A hkrati tudi drži, da lahko zasledimo nemalo avtorjev, ki Balkan dojemajo kot Orient. Ena izmed bolj orientalizirajočih avtoric je vsekakor Zofka Kveder – Jelovšek, ki leta 1904 v reviji *Slovan* objavi besedilo z naslovom *V Sarajevem*. V njem eksplicitno pravi: »Bosna je orijent, v orijentu so pravljice doma in kakšne bi bile pravljice, če bi jih človek ne pripovedoval lepo polahko, okrašene in zavite v široke opise!«¹⁷ Podobni pripovedi sledi tudi njen opis urbane sarajevske svetosti: »Velikanska, pompozna palača v bogatem orijentalnem stilu, v krasnih, plemenitih konturah. Vestibul in dvorane se blišče od vrha do tal v onih čarobnih, mavrskih ornamentih, ki opajajo, omamljajo. Stavba, ki človeka premaga, obsijaji. Orientalna lepota, orijentalni sijaj.«¹⁸ Ob prečkanju habsburško-bosanske meje je v nekakšni, zanjo očitno skladni mešanici med avstrijskim imperializmom in romantičnimi predstavami o kulturi in naravi Bosne zapisala: »V Brodu stoji kolodvor v mavrskem slogu, krasen, monumentalen, z arabskimi ornamentami, triumfalna vrata v avstrijski orijent. / ... / in ko se izdani, odpre se melanholični bosanski svet pred teboj, gorat, samotnen, romantičen.«¹⁹ Že samo ta citat nam kaže, da Andre Gingrich ni povsem zgrešil, ko je zapisal, da je mogoče avstrijsko prisotnost v Bosni opisati kot de facto kolonialen odnos.²⁰ Gingrich je tudi avtor, ki je leta 1996 prvi uvedel koncept t. i. mejaškega orientalizma, ki naj bi bil v nasprotju s Saidovim akademskim orientalizmom, vsaj v osrednji Evropi, starejši, saj se naslanja na popularno in ljudsko kulturo.²¹ Kar je zanimivo pri »slovenski varianti mejnega orientalizma«,²² je predvsem pejorativno opisovanje drugosti, osmanski svet je tisti drugi, je pogosto »v negativno sfero preslikana opozicija krščanskega Evropejca.«²³

16 Ibid., 43.

17 Zofka Kveder – Jelovšek, »V Sarajevem«, *Slovan*, april 1904, 98.

18 Ibid., 99.

19 Ibid., 98.

20 Andre Gingrich, »Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe«, v: *Mess: Mediterranean Ethnological Summer School, Piran, Pirano, Slovenia 1996. Vol. 2.*, ur. Bojan Baskar in Borut Brumen (Ljubljana: Inštitut za multikulturne raziskave, 1998), 106.

21 Gingrich, »Frontier Myths of Orientalism«, 100, 101. O »protiturskem stališču« Slovencev, ki ima »verjetno svoje korenine tudi v izročilu in tradiciji slovenskih bojev s Turki«, je sicer že leta 1977 pisal Vasilij Melik. – Vasilij Melik, *Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji v zvezi z dogodki na Balkanu, separat (poseban otisak)* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977), 56. Gl. tudi Vasilij Melik, *Odmev dogodkov ob okupaciji Bosne in Hercegovine 1878. na Slovenskem. Separat (poseban otisak)* (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1979), 249.

22 Baskar, »Načini potovanja«, 33.

23 Alenka Bartulović, »S Turkom star račun imamo, prav je, da ga poravnamo«, v: *Kulturna dediščina in identiteta*, ur. Božidar Jezernik (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010), 155.

Stereotipi in rasizem

Eno izmed bolj prefinjenih področij delovanja oblasti, ki se kaže v obliki mehanizma inkluzivnosti in ekskluzivnosti, so vsekakor stereotipi.²⁴ Te je mogoče razumeti kot orožje oblasti, saj jih lahko znotraj določene kulturne hegemonije uporablja vladajoča skupina in preko njih legitimira marginaliziranje in izključevanje drugih skupin.²⁵ Bistven moment te operacije pripisovanja nekih posebnih lastnosti določenim skupnostim je esencialistično naturaliziranje.²⁶ V končni instanci lahko takšno postopanje vodi do diskvalifikacije določenega posameznika zaradi njegove pripadnosti neki skupnosti (na primer bosanski), ki so ji pripisani določeni domnevno naravni in bistveni atributi, kot so lenost²⁷ in neuravnoteženost pri mišljenju. Iz virov je razvidno, da so zaničevalne osebne lastnosti, kot sta bahavost²⁸ in zvižanost,²⁹ pogosto postavljene v kavzalno razmerje z nekakšno »orientalsko naravo«. V maniri »najboljših« kolonialnih miselnih sistemov naj bi ta vplivala na željo po hlapčevskem klanjanju gospodarju, ki naj bi, ker je domnevno obdarjen z večjim razumom, ukazoval, kako ravnati in delovati: »Kraj vse svoje hvastavosti in oholosti pa so vendar le podložni želji in ukazu predpostavljene. Sicer jim treba vse točno in podrobno razložiti, dokler razumejo, kaj se hoče od njih, ali potem se sme tudi pričakovati, da bode vse izvršeno tako, kakor se je želelo. Razen tega so verni in zvesti ter čuvajo svojega gospodarja, kakor sebe. Tudi se ne obotavljajo sprijeti se z neprijateljem in ako je potreba, podati se v nevarnost za gospodarja. / ... / Ali stvar je vrlo umljiva, ako pomislimo, da je narod neolikan in nenaobražen in da je ta poslušnost dedovina orientarno-despotskega upliva turškega.«³⁰

Takšno pripisovanje neke »specifične DNK« je že vpeto v diskurz socialnega darvinizma, nacionalizma in predvsem rasizma. Z biologijo pogojeni diskurzi o rasi in ljudstvu so postali pomembno retorično orodje, saj na diskriminatoren način vrednotijo in hierarhizirajo kulturne razlike.³¹ Da takšne prakse niso bile razširjene zgolj v zahodni Evropi, ampak so jih uporabljali tudi slovenski avtorji, ko so opisovali bosansko prebivalstvo, je lepo razvidno iz naslednjega primera, ki govori o lažnivosti: »Pirojena jim lukavost in podlost podaje jim vsakojakih izgovorov, češ, da niso prej

24 Več o stereotipih in zgodovini gl. na *Stereotyp und Geschichte. Arbeitsstelle Historische Stereotypenforschung*, <http://www.stereotyp-und-geschichte.de/>, pridobljeno 3. 3. 2022.

25 Ruthner, *Habsburgs*, 90. Melik je tako na podlagi analize poročanja *Slovenskega naroda* leta 1878 zapisal, da je bilo stališče tega polno »predsodkov, nestrpnosti, pa nazadnje celo genocidnih idej.« – Melik, *Odmev*, 249.

26 Ruthner, *Habsburgs*, 75.

27 Zanimivo je, da se takšne lastnosti pogosto pripisujejo izključno tistim drugim v nasprotju s tistim lastnim: »Ta lenost kaže se tudi na ulici. Turci obično počasi hodijo, pa se čudijo 'švabom', kako po ulicah letajo in švigajo.« – Perušek, »Bosenske zanovetke,« *Kres*, junij 1882, 310.

28 »Vsak Turčin je 'sebehvalic'. 'Jedan Turčin više znade nego li sto Vlaha' (tem imenom nazivljejo Turci vse kristjane). / ... / njihovo hvastanje (bahanje) presega vse mere.« – Perušek, »Bosenske zanovetke,« *Kres*, julij 1883, 361. Perušek, »Bosenske zanovetke,« 471.

29 »Velika je tudi njihova lokavost v takih poslovihi, kateri se tičejo dobička in koristi. / ... / Tudi ta lastnost, ktere so se krščanski Bošnjaki od Turkov v obilej meri navzeli, je posledica dotike tega naroda z orientalnim osmanskim in upliv poslednjega na prvi; kajti dobičkarija je ena glavnih potez v orientalnem značaju in pri njih je 'bakšiš' doma.« – Perušek, »Bosenske zanovetke,« *Kres*, julij 1883, 364.

30 Ibid., 363.

31 Gl. Eric Hobsbawm, *Čas imperija: 1875–1914* (Ljubljana: Sophia, 2012), 309. Perušek, »Bosenske zanovetke,« 255.

vedeli, kako bode Bog dal. / ... / Laž prešla je Turčinu v krv in meso, pa zato ne laže samo takrat, kedar gre za ozbiljno stvar, nego privadil se je lagati tudi v šali.«³²

Mehanizem, ki je tu na delu, je mogoče poimenovati krvni razisem, ta temelji na sklepanju iz biologije na kulturo. To konkretno pomeni, da določena vrsta »krvi« ali pigmenta postane vzrok za neko specifično kulturno vedenje.

Simbolni kolonializem in kritika moderne dobe

Za analizo oblastnega diskurza, kot se kaže v konkretnih primerih slovenskih besedil, je primeren t. i. simbolni kolonializem. S tem konceptom je mišljena analiza pitoresknih (topografskih) naracij, kot jih je mogoče najti v številnih besedilih.³³ Mehanizem, ki deluje pri takšnih delih, s pomočjo estetizacije revščine in bede pokrajine, stanovanjskih razmer ali revnih predelov mesta v neke vrste avtentično in prvinsko revščino razblini občutek ogorčenja nad realnim stanjem. Pri takšnem mehanizmu običajno nastopi idealiziranje tujosti; domačini so prikazani kot ljudje, ki so bližje naravi, so pristnejši in jih moderni svet ni pokvaril. Sledeč figuri plemenitega divjaka, je njihova sreča ta, da so nazadnjaški, saj jim tako še ne vlada k maksimiziranju (samo) koristi naravnana moderna.

Primer takšnega slikovitega opisovanja je mogoče najti pri gimnazijskem profesorju in planinskem popotniku Josipu Westerju, ki pristnost bosanske kulture umešča kar v predželezno dobo: »Da, prvotnost kulture se kaže še v marsičem drugem: kmetiški voz na nizkih kolesih, ves iz lesa brez železnih osi in okovov, te spominja sive davnine, ko še niso poznali železa in kolarske umetnosti.«³⁴ Dober ilustrativen primer je tudi potovanje Zofke Kveder – Jelovšek v Bosno, ki ga lahko razumemo kot nekakšen safari, le da ne gre z džipom gledat živali, ampak se z vlakom (takratnim simbolom modernosti, napredka in civilizacije par excellence!) pelje po deželi, kjer si skozi okno kupeja (z varne razdalje!) ogleduje njeno »evropsko malomestno življenje«, ga opazuje in sodi o lokalnem življenju in navadah.³⁵ O tem pa potem pravi: »Njihove čudne, lesene karjole, kjer ni nič železa, ki so zbite z lesenimi klini, so od blizu nekako fantastičnogroteskne – simbol primitivnega in težkega življenja te mohamedanske in krščanske raje.«³⁶

Veliko slovenskih avtorjev je sledilo in kasneje na primeru BiH tudi uporabljalo aktualne modne trende, ki so se takrat pojavljali v literaturi. To vsekakor velja za domovinsko literaturo, ki govori o življenju na vasi in kritizira domnevno dekadentno zahodno moderno.³⁷ Igo Kaš, ki se je kot »poročnik udeležil zasedanja Bosne in

32 Perušek, »Bosenske zanovetke«, *Kres*, maj 1882, 255.

33 Anton Svetek, »Spomini na okupacijo Bosne«, *Ljubljanski zvon*, december 1888, 734. Josip Wester, »Tri pisma o Bosni«, *Ljubljanski zvon*, oktober 1910, 611.

34 Josip Wester, »Tri pisma o Bosni«, *Ljubljanski zvon*, december 1910, 721. LZ več o življenju gl. Wester, Josip (1874–1960) – *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi838155/>, pridobljeno 3. 3. 2022.

35 Kveder – Jelovšek, »V Sarajevem«, 98.

36 Ibid., 99.

37 Ruthner, *Habsburgs*, 308. Philipp Blom, *Der taumelnde Kontinent: Europa 1900–1914* (Bonn: bpb Bundeszentrale für politische Bildung, 2014), 146. Kot poudarja Blom, za iskanje pristnosti in avtentičnosti ni bilo treba zapuščati

Hercegovine in služil še potem nekaj časa v zasedenem ozemlju«,³⁸ nekoliko zasanjano in melanholično opiše bosansko pokrajino kot mešanico neke domnevne pristnosti in nestresno oazo predmodernega časa, kjer so ga pesmi gorskih ptičev spominjale »drugih krajev, drugih časov / ... / in budile hrepenenje po drugem življenju«. ³⁹ V podobni mešanici romantizma in otožnosti tudi pisateljica Marija Kmet opiše deželo in njene ljudi: »Hodili smo na izlete v okolico Sarajeva, ki je tako lepa in divje romantična, a obenem tako žalostna in otožna. Morda vpije vse tisto prestano gorje tistih turških tlačanov in robov, vklenjenih Slovanov in sužnjev po osveti in boljši bodočnosti.«⁴⁰ V nekaterih besedilih je mogoče zaznati znameniti Rousseaujev poziv, nazaj v »naročaj prirodo«. ⁴¹ Takšen primer meščanskega bega iz visoke moderne in industrijskega vsakdana fin de siecla v pristno in še nedotaknjeno Bosno je mogoče razbrati tudi pri Mariji Kmet, ki pravi: »Nekako bolj naravno je vse v Bosni, in ker smo pri nas že tako zelo prepojeni z vsem parfumom kulture in smo tako rekoč že sama esenca človeka, zato nam je Bosna še bolj tuja.«⁴² Jasno so izražene tudi bojzani posledic integracije Bosne v zahodno moderno: »Škoda! Sploh mi tudi pri moških ni ugajalo, da se nosijo inteligentnejši zapadno, ko je osobito moška noša v Bosni tako slikovita.«⁴³ Bosna in tudi njeni prebivalci torej delujejo kot neke vrste projekcijsko platno za slovenske fantazme in hrepenjenja.⁴⁴ Takole pravi Fran Maselj – Podlimbarski, ko opisuje razmišljanje svojega glavnega junaka Vilerja, ki se zagleda v bosansko prirodo:

»Dehtele so temne gore in pogrezal se je vedno globlje vanje. Zaukal bi od samega veselja, da je ušel hrupnim mestom in našel naposled zaželjeni mir v kraju, ki ga še ni oblizala kultura. Nekaj iz tistih starih časov, ko še ni bilo kamenitih mest in so naši davni dedi stanovali v pragozdu, je menda ostalo še v nas, da tako želimo bežati iz mesta vun na zelene poljane in kraj šumljajočega potoka v tihe gozde.«⁴⁵

Takšna besedila ne podajajo toliko adekvatnega opisa Bosne, ampak so bolj izraz subtilne kritike domačega kapitalizma in utilitarizma.⁴⁶ V njih je povsem jasno zaznati

Evrope, saj je bilo takšno doživetje mogoče tudi v podeželskih in oddaljenih krajih vzhodne Evrope. Bela Bartok in Zoltan Kodaly sta tako odšla iskat inspiracijo ljudskih pesmih v nedostopne predele Madžarske. – Blom, *Der taumelnde Kontinent*, 344.

38 »Pozneje je kakor vojna mu tovariša Perušek in Maselj – Podlimbarski napisal niz etnografsko romantičnih povestic s slovanskega juga.« – Kaš, Igo (1853–1910) – *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi268150/>, pridobljeno 3. 3. 2022.

39 Igo Kaš, »Spomini iz jugovzhodne Bosne,« *Ilustrovani narodni koledar*, 1894, 124, 125.

40 Marija Kmet, »Iz Bosne,« *Ljubljanski zvon*, maj 1914, 219. LZ več o življenju gl. *Kmet, Marija (1891–1974) – Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi277742/>, pridobljeno 3. 3. 2022.

41 Fran Maselj, »Markica,« *Ljubljanski zvon*, september 1887, 522. Gl. tudi Fran Maselj Podlimbarski, *Gospodin Franjo* (Ljubljana: Matica Slovenska, 1913), 97.

42 Kmet, »Iz Bosne,« 219.

43 Zofka Kveder – Jelovšek, »V Sarajevem,« *Slovan*, maj 1904, 150.

44 Tudi Janko Pajk hvali pristnost planinskega sveta, ki je poln »prvotnih gozdov, poln raznoličnih romantičnih obrazov.« – Janko Pajk, »Nekoliko črtic o Bosni in Hercegovini,« *Zora*, 15. 8. 1875, 130.

45 Maselj, *Gospodin Franjo*, 65, 66. Podlimbarski je sicer kot poročnik v letih 1885–1889 služil v okolici Tuzle. Ta izkušnja je poleg njegovega izleta čez Split v Mostar leta 1910 bila priprava za Gospodina Franja, ki je bil kmalu po izbruhu svetovne vojne zaplenjen. Avtor je bil na vojaškem častnem sodišču obtožen veleizdaje in konfiniran v Ober-Hollabrunnu in nato v Pulkavi, kjer je tudi umrl. – Maselj, *Fran (1852–1917) – Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi352153/>, pridobljeno 3. 3. 2022.

46 Maselj, *Gospodin Franjo*, 114, 115.

beg iz domače industrijske moderne v pitoreskno in avtentično Bosno, ki je predstavljena kot harmonična pravljica brez socialnih konfliktov, kjer je »dosti takih begov, ki se ne sramujejo sedeti med kmeti, ž njimi piti, pomenkovati se in radovati«. ⁴⁷ Predvsem ob opisovanju planinskih hanov, kjer je »doma vsa romantična poezija Bosne«, so zabrisani vsi etnični, religiozni ali razredni antagonizmi, prevlada pa romantična naracija tabornega ognja, kjer mirno in »zamišljeno sedi Turčin poleg kristjana«. ⁴⁸

Na podlagi prikazanih primerov lahko mirno zaključim, da teza Marie Todorove, da je balkanizem namreč mogoče razumeti kot paralelni in nasproten pojem orientalizmu, ne drži povsem. Balkan je, prav tako kot imaginarni Orient, služil v smislu povsem individualnega bega pred odtujitvijo hitro se spreminjajočega industrializiranega zahoda. ⁴⁹

Samopotrjevanje skozi zaničevanje: arhitektura, modernizacija, higiena

Iz analiziranih besedil je mogoče razbrati še eno pomembno temo v povezavi z Bosno – oblikovanje sebstva. Bosanska stvarnost namreč slovenskim obiskovalcem nudi možnost primerjave z domačo ter seveda samopotrjevanje in vrednotenje. ⁵⁰ Odnos do alteritete in identitete je naslednja tema. Kot pravi Ruthner, je »topos slikovite distance in grde bližine leitmotiv literarnega opisa bosanskih mest«. ⁵¹ Če je bila doslej v ospredju naracija slikovite distance (pitoreskni opisi), je v nadaljevanju poudarek na »grdi bližini«. Gre za diskurz, ki poudarja kulturne in razvojne razlike, pri čemer je tisti drugi, se pravi Bosna in njena stvarnost, uporabljen kot objekt, ki pomaga soustvariti superiorni subjekt. Ta mehanizem je v nadaljevanju predstavljen na konkretnih primerih s področja arhitekture, higijene, diskurza o modernizaciji ter napredku cestne, železniške in šolske infrastrukture.

Na začetku velja opozoriti, da arhitekturi v besedilih sicer pripada dvojna vloga. Prvič deluje kot sredstvo razmejevanja in samopotrjevanja lastne kulturne večvrednosti. Drugič pa pri nekaterih avtorjih, sicer redkeje, nastopa kot element, ki združuje in povezuje. ⁵² Dober primer, ki združuje oba elementa, je naslednji odstavek, ki ga je zapisal Kaš; v njem je zanimivo, da je tisto povezovalno in lepo konotirano evropsko, medtem ko je nasprotno in razmejujoče konotirano turško: »Preko Banjeluke in Travnika je prišla laže evropska kultura v Bosno kakor po dolini Bosne reke. V tej okolici ravno ni mnogo Turčinov. In to se je sedaj kaj lepo pokazalo v gradbi zemljišča in vasi. Mislili smo, da smo Bog ve kje na Štajerskem, in jako milo nam je bilo.« ⁵³

47 Fran Maselj, »Handžija Mato,« *Ljubljanski zvon*, februar 1887, 79.

48 Ibid., 77. 78.

49 Todorova, *Imaginarij Balkana*, 40, 41.

50 Tako tudi tematika gorskih danosti, gl. Wester, 608.

51 Ruthner, *Habsburgs*, 287, 288.

52 Maselj, *Gospodin Franjo*, 103. Pri drugih avtorjih pa je odslíkava verske delitve v prostorski podobi mest nekoliko bolj izpostavljena. – Kaš, »Spomini iz jugovzhodne Bosne,« 126. Svetek, »Spomini,« 736.

53 Igo Kaš, »Na vojnem pohodu: Spomini,« *Slovan*, januar 1913, 7.

Polarnost kolonialnega sveta se običajno prikazuje v obliki sledečih dihotomij: kaos oziroma nered : red; vrednote : odsotnost vrednot; animalnost : človeškost; otroškost : odraslost. Zlasti pogosto lahko takšno dihotomno naracijo med zahodno civilizacijo in Orientom zasledimo na področju arhitekture, kjer avtorji opisujejo veličastne nove cesarsko-kraljevske upravne zgradbe, šolska poslopja in kolodvore nasproti orientalskim, sicer šarmantnim, ampak primitivnim in umazaniam hišam iz lesa in gline. Lep primer zaničevanja lokalne infrastrukture in arhitekture ter z njo povezane higijene je lahko naslednji Kašev opis nekega mesta v vzhodni Bosni: »Ali pogled na Goraždo me je iznenadil; – cela vas – male, skromne, lesene kočure. / ... / po ozkih ulicah sprehajali so se blatni vojaki in mršavi Turčini: – brr – gledal sem, da sem kar preje prišel iz tega kota.«⁵⁴ Podobno stališče je zavzel tudi gimnazijski profesor Jakob Sket, ko je opisal ravnokar zasedeno Sarajevo: »Mesto je precej veliko; hiše so lesene, ali vmes tudi zidane. Prašno in umazano je vse, kakor je to po turških mestih navada.«⁵⁵ Izvrsten primer pisanja, ki pravzaprav ne pove veliko o tem, »kako je v resnici bilo«, ampak kaže na način pisanja, kjer je lastna kultura izhodiščna točka prikaza, oziroma bolje rečeno, vrednotenja, najdemo tudi pri Antonu Svetku: »Banjuluki sredi mesta se nahajajo tudi nekatera lepša, po naših načrtih sezidana poslopja, isto takó pár ‚hôtelov‘, v katerih se trži po našem.«⁵⁶ Iz tega zapisa je razvidno, da avtor razvršča estetsko vrednost glede na kriterij »naših načrtov« in da te nove zgradbe postavlja v komparacijo z ostalimi, domačimi in slabšimi stavbami. Tudi v Westrovem opisu mesta je mogoče zaznati podoben mehanizem: »Kljub svojim 60.000 prebivalcem ima Sarajevo le dva, kvečemu tri hotele, kjer najde tujec naše vrste zložno bivališče; več je sicer manjših, ki si tudi nadevljejo tako mamljivo ime, še več pa je navadnih ‚svratišt‘, ki pa niso primerna našem okusu in ne zadoščajo našim zahtevam.«⁵⁷

Enako figuro primerjanja inferiorne Bosne s superiorno lastno domovino je mogoče zaslediti tudi pri Kašu, ki operacijo primerjave radikalizira tako, da postavi tudi najšibkejše člene domače družbe v boljši položaj kot prebivalce Bosne: »O polnoči dospemo v Domanovic, malo, uborno selo, kakoršna so vsa v tej okolici: sela, ki štejejo pičlo število razdrapanih kočur in kojih prebivalci nimajo toliko, kakor pri nas pošten berač.«⁵⁸

Analizirana besedila izpod peresa slovenskih avtorjev torej nujno ne prikazujejo toliko bosanskega sveta za časa okupacije, kot pričajo o diskurzivni naravnosti

54 Kaš, »Spomini iz jugovzhodne Bosne«, 128. Gl. tudi Josip Wester, »Dr. Sketova pisma iz Bosne«, *Ljubljanski zvon*, marec 1915, 138. Takšne opise je sicer mogoče zaslediti tudi za hrvaška mesta, skozi katera so se peljali v Bosno. Gl. Josip Wester, »Dr. Sketova pisma iz Bosne«, *Ljubljanski zvon*, oktober 1914, 480.

55 Josip Wester, »Dr. Sketova pisma iz Bosne«, *Ljubljanski zvon*, 1. 12. 1914, 577. Sicer tudi na drugih mestih zapiše, da je »vse zelo revno in neobdelano«. – Josip Wester, »Dr. Sketova pisma iz Bosne«, *Ljubljanski zvon*, februar 1915, 91. Gl. tudi Wester, »Dr. Sketova pisma«, 87. Sket se je sicer tudi sam udeležil vojaškega pohoda in o tem med drugimi poročal Westerju, ki je njegovo izkušnjo kasneje tudi objavil. – *Sket, Jakob (1852–1912) – Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi575112/>, pridobljeno 3. 3. 2022. V Sarajevu so bile Perušku vseh samo redke stavbe: »Od javnih zgrad so znamenite samo džamije in kopališča.« – Perušek, »Bosenske zanovetke«, *Kres*, junij 1883, 317.

56 Anton Svetek, »Spomini na okupacijo Bosne«, *Ljubljanski zvon*, september 1888, 547.

57 Wester, »Tri pisma o Bosni«, *Ljubljanski zvon*, november 1910, 654. Za primer opisa Višegrada gl. Wester, »Tri pisma«, 719.

58 Igo Kaš, »Popotni spomini: V Ercegovino«, *Kres*, januar 1883, 31.

slovenskih okupatorjev, piscev in obiskovalcev. Iz tega sledi, da torej ni toliko pomemben resničen videz mesta, ampak je pomembnejše razbirati latentne in pogosto tudi nezavedne ali celo povsem programske elemente, s katerimi avtorji sporočajo politične vsebine oziroma skozi katere se kaže avtorjeva politična motivacija.⁵⁹

Pogosto je bila ta na strani oblasti, kot je razvidno iz številnih poskusov podpore monarhiji z raznimi opisi, kako dobro napreduje neko mesto. Seveda ob istočasnem obstoju slepih lis za ne preveč uspešne elemente razvoja.⁶⁰ Predvsem je značilno opisovanje pred tem, med tem in po tem, ko so prišli Avstrijci in pričeli razvijati bivši »primitivizem«. V tem kontekstu pa ima zelo pomembno vlogo konstruiranje določenega diskurza o modernizaciji. Tukaj želim omeniti, da pojem modernizacije razumem v smislu procesov, kot so industrializacija, izoblikovanje meščanstva, racionalizacija, sekularizacija in preboj birokratične nacionalne države.⁶¹ Kot je očitno iz naslednjih primerov, slovenski avtorji, ko govorijo o »modernizaciji«, »vesternizaciji« in »evropeizaciji« Bosne, implicirajo njeno drugačnost od Evrope, kar pomeni, da nasprotujejo tezi Todorove, da Balkana ni mogoče dojemati kot Orienta, saj je del Evrope, četudi periferen.

Po pravcati seriji faktoografskih podatkov različnih vstaj, ki bralcu predstavijo tako rekoč štiristoletno kontinuiteto nereda in zatiranja, Jernej Andrejka pl. Livnogradski predgovor svoje knjige o *Slovenskih fantih v Bosni* zaključí z berlinskim kongresom.⁶² Tam naj bi Avstrija, ki je trpela materialno škodo zaradi vedno večjega števila beguncev, pridobila »mandat, da uvede red in mir«. ⁶³ To naj bi okupacijska sila dosegla predvsem z vsesplošno modernizacijo oziroma vesternizacijo; kot pravi Judson, so »habsburški upravitelji poskušali v Bosni izoblikovati vzorčno kolonijo, ki bi z napredkom na področju infrastrukture, izobraževanja in ekonomije dokazovala, kako uspešno deluje habsburško poslanstvo na terenu«. ⁶⁴ Pri tem podvigu pa se je lahko zanesla tudi na pomoč diskurza o napredku, ki so ga prav tako prevzeli njeni periferni prebivalci. Seveda pa se stopnja razvitosti in napredka meri s subjektivnimi kriteriji. Pogosto so primeri stare »turške« prakse uporabljeni za razmejitev in pozitiven prikaz modernih ukrepov, ki naj bi jih vpeljala avstrijska uprava. Andrejka na primeru higienskih razmer v neki vasi zapiše takole: »Nekateri prebivalci tega mesta, posebno Turčini, so gnusni in umazani, in če terja ta zanemarljivost dalje časa, se okužijo hiše in okolica.« ⁶⁵ Stanje naj bi torej bilo urgentno in bednost razmer naj bi kar klicala

59 Ruthner, *Habsburgs*, 264.

60 Ibid.

61 Pojma moderna in modernizacija, kot že omenjeno, nikakor nista neproblematična, saj se pogosto predpostavlja, da gre za konkreten sklop elementov in da je torej mogoče govoriti o tisti »Eni moderni«. V resnici pa gre, kot rečeno, za zgodovinsko nastali fenomen, ki se je pričel razvijati na določenem mestu, se potem širil na druge pokrajine in tam doživljal okolici primerno transformacijo. – Miladinović Zalaznik in Žigon ur., *Stiki in souplivanja med središčem in obrobjem*, 6.

62 Kot poročnik se je sicer udeležil avstro-ogrsko zasedbe Bosne in Hercegovine. – Andrejka pl. Livnogradski, *Jernej (1850–1926) – Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi129586/>, pridobljeno 3. 3. 2022.

63 Jernej Andrejka, *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878: ob petindvajsetletnici bosenske zasedbe spisal Jernej pl. Andrejka* (Celovec: Družba sv. Mohorja, 1904), 7.

64 Pieter M. Judson, *Habsburški imperij: Nova zgodovina* (Ljubljana: Sophia, 2018), 357.

65 Andrejka, *Slovenski fantje*, 300.

avstrijsko upravo k hitremu delovanju. Določeno poslansko nalogo modernizacije je razbrati tudi v Andrejkovem opisu mesta Travnik. Tu opisuje, kako »dandanes Travnik zopet napreduje«, in našteje nove izobraževalne ustanove, tobačno in usnjar-sko tovarno pa tudi nova stanovanja in »vile, zidane v evropskem slogu«. ⁶⁶ Iz tega je razvidno, da je njegovo vrednotenje vsega dobrega in koristnega izrazito enoznačno in temelji na implicitni predpostavki absolutne dominantnosti in avtoritete zahoda/Avstrije. Kar je moderno in evropsko, je dobro, kar je staro in orientalsko, je slabo. Tako tudi za Sarajevo pravi, da »izgublja vedno bolj in bolj značaj vzhodnih turških mest in se bliža zahodnim / ... / Velik del mesta je 1879 pogorel in namesto turških poslopij so se zidale hiše po evropski zidavi.« ⁶⁷ Svoj opis mesta Trebinje Andrejka začne precej pozitivno, ko kot merilo primerjave vzame »turške razmere«. Tu velja za boljši kontekst omeniti, da je bodoči gimnazijski profesor Rajko Perušek, ki se je udeležil okupacije in kasneje dve leti preživel v Sarajevu, menil, da je »bilo vse bolj urejeno po turškem, ali prav za prav neurejeno«. ⁶⁸ Andrejka pa pravi: »Po ulicah v starem mestu je nasproti drugim turškim mestom jako čedno in tiho.« ⁶⁹ Na drugem mestu pa se merilo spremeni, ko uporabi primerjavo z zahodom in pravi: »Družbene razmere v Trebinju še niso tako razvite, kakor po drugih mestih v stari Avstriji. Domačini mnogovrstnih veroizpovedanj žive sicer drug poleg drugega, a le počasi napredujejo. Doslej so ustanovili samo prostovoljno gasilno društvo z godbo.« ⁷⁰

Kot so navedli številni raziskovalci, je z avstrijsko okupacijo Bosne, seveda ob nezanemarljivi vojaškostrateški motivaciji, »prišlo do velikega dotoka kapitala tujih vlagateljev. Razpredli so cestno in železniško infrastrukturo, ki je vključevala nekaj najboljših gorskih cest v Evropi.« ⁷¹ Tudi sodobnik Josip Wester je bosanske naravne lepote in avstrijske tehnične dosežke uvrščal v sam svetovni vrh, kjer so se lahko kosali samo še s Švico, ki je bila očitno že takrat priljubljen predmet primerjave Slovencev: »Prijatelj, obhodil in prevozil sem že dokaj dežel, poznam tudi zanimivosti Švice, a reči ti moram, da se more cesta iz Banjaluke do Jajca, vodeča ves čas ob deročem Vrbasu med skalnatimi rebri in skoro navpičnimi stenami, ki se semtertja odpirajo v rodovitne dolinice, kosati z vsako planinsko cesto naših dežel. In če so ji nadeli turistovsko ime »bosenska Mala via«, moram reči, da se ji ta označba dobro prilega. S to cesto je odprla avstrijska uprava velezanimivo in velevažno zvezo med severozapadom in osredjem Bosne. Pomisli! Tam, koder je pred nekaj leti vodila le ozka kozja pot, in še ta ne povsod, tam je zgrajena sedaj moderna cesta z neznatnimi strmci, tako da izlahka drdra po njej težki poštni avtomobil, v katerem je prostora za kakih petnajst oseb.« ⁷²

66 Ibid., 100.

67 Ibid., 164. Na naslednji strani našteva še vse nove zgradbe, ki jih je Avstrija zgradila v Sarajevu. Enako za mesto Glamoč gl. Andrejka, *Slovenski fantje*, 308.

68 Rajko Perušek, »Črtica iz Bosne: Pop Pero,« *Ljubljanski zvon*, maj 1891, 286. LZ več o življenju gl. Perušek, Rajko (1854–1917) – *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi415908/>, pridobljeno 3. 3. 2022.

69 Andrejka, *Slovenski fantje*, 315.

70 Ibid., 317.

71 Christopher Clark, *Mesečniki: Kako je Evropa leta 1914 zabredla v vojno* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017), 105.

72 Wester, »Tri pisma,« 610.

Ne samo ceste, tudi železnice so bile simbol avstrijskega tehničnega napredka v Bosni. To je, ne brez določene mere občutka superiornosti, zapisal tudi Perušek: »Ako so lepe od Avstrijcev zidane ceste izvabile rečenemu Turčinu gore navedene besede, toliko večje bode njegovo začudjenje, ako zagleda ‚železni put‘, na katerem neznana mu sila tira ceno in brzo veliko vrsto težko natovorjenih voz.«⁷³

V Bosni se je torej z avstrijsko modernizacijo »dvignila industrijska proizvodnja (12,4-odstotna povprečna letna rast v obdobju od 1881 do 1913), s katero se ni mogla meriti nobena druga balkanska država.«⁷⁴ Razvoj zadnjih let avstrijske okupacije je v pismu prijatelju, ki se je udeležil vojaškega pohoda leta 1878, ponazoril tudi Wester: »Ali si takrat, ko si ‚karavilil‘ na Romanji planini, mislil, da bo v doglednem času stekla ob vznožju te gore železnica, ki bo vezala središče Bosne z njeno vzhodno mejo? Pred štirimi leti so jo dogradili in dozdeva se mi, da sem bil jaz eden izmed prvih slovenskih potnikov, ki se je vozil po tej prezanimivi progi.«⁷⁵

Dober primer teleološke naracije je tudi primerjava med letoma 1878 in 1914, ki jo ob koncu svojega besedila navede Wester: »Dobra sreča je hotela, da sem nekako v isti smeri in deloma skoro po isti poti kakor poročnik Sket hitel na mesto, kamor me je zvala vojna dolžnost, seveda dandanes po železni cesti, ki drži skoz Bosno in Hercegovino doli v Boko Kotorsko.«⁷⁶

Tudi Igo Kaš poudari nepredstavljen napredek, ki ga je Avstrija prinesla Bosni: »Kdor danes potuje med Sarajevom in Prjepoljem, si bo težko misliti mogel, kake so bile krajine v prvem letu okupacije. Zdaj so povsodi lepe ceste in dobro narejene steze; ali takrat potovali smo po starih rimskih potih.«⁷⁷ Za »meščansko« 19. stoletje tipično vero v moč napredka in razvoja je zaznati tudi v besedilu, ki ga je ob desetletnici okupacije napisal Svetek: »Namen tem vrstam tudi ni zgodovinsko razpravljati bosenske okupacije ali celó opisati napredek, ki se je dosegel tekom desetih let v dveh deželah, katere zdaj Bošnjaki samí kàj radi nazivajo ‚Nova Avstrija‘.«⁷⁸⁷⁹ Že v samem izhodišču je torej predpostavljeno, da je prišlo do napredka, ki je dejstvo sam po sebi in ne potrebuje dodatnega dokazovanja, saj očitno zadostuje že samo namig na novo samorazumevanje, ki ga imajo Bošnjaki.

Poleg diskurza o napredku je leitmotiv opisovanja BiH tudi pomanjkanje higiene, ki je pogosto postavljena v kontrast stanju v lastni domovini. V takšni naracijah z eksplícitno hierarhizacijo je implicitno razvidna predpostavka o lastni superiornosti.⁸⁰ Na

73 Perušek, »Bosenske zanovetke,« *Kres*, julij 1882, 370.

74 Clark, *Mesečniki*, 105.

75 Wester, »Tri pisma,« 718.

76 Wester, »Dr. Sketova pisma,« 139.

77 Kaš, »Spomini iz jugovzhodne Bosne,« 128. Gl. tudi Perušek, »Bosenske zanovetke,« 369.

78 Takšno poimenovanje je sicer prisotno tudi v drugih besedilih. – Wester, »Tri pisma,« 726.

79 Svetek, »Spomini,« 430.

80 Kot je v svoji knjigi, ki tematizira identificiranje skozi razmejevanje in distanciranje, lepo pokazala nemška zgodovinarica Adelheid von Saldern, je v ameriškem diskurzu dvajsetih let 20. stoletja zaznati tematizacijo higiene, pri čemer ameriška kopalna kad simbolizira višjo stopnjo higiene in čistosti, kot jo premorejo Evropejci. – Adelheid von Saldern, »Identitätsbildung durch Abgrenzung: Europa und die USA in amerikanischen Gesellschaftsdiskursen des frühen 20. Jahrhundert,« v: *Europabilder im 20. Jahrhundert: Entstehung an der Peripherie*, ur. Frank Bösch, Ariane Brill in Florian Greiner (Göttingen: Wallstein Verlag, 2012), 125.

določenih mestih pa na dan prihaja odkrito rasistično vrednotenje, ker je ta higiena običajno konotirana in opisana v zvezi z islamom. Tako je tudi v naslednjem opisu, ki ga poda Svetek: »Banjaluka šteje blizu 8000 duš.⁸¹ / ... / V njem je vse umazano, kar vidi oko, in dokaj ovčarskih psov se pója po ulicah – jedina sanitárna policija v turških mestih. Vélíka cesta in tudi stranske ulice so porušene na mnogih krajih, zanemarjene pokriva gosto blato zmešano z debelim cestnim kamenjem.«⁸²

Enačba, ki se pojavi pri številnih opisih različnih mest, je: »Turško je enako umazani.« To se pokaže tudi v nadaljevanju: »Varcar-Vakuf, pravo pravcato turško, od nesnage smrdeče mesto.«⁸³ Primer je še mesto Travnik, ki je opisano kot »pravo turško gnézdó v Bosni. Bil je nekđaj stólica bosenskega pašalika in morebiti takrat líčnejši. Mesto je sedaj blizu takó zanemarjeno in puštošno, kakor Varcar-Vakuf.«⁸⁴ Svetek ni edini, ki pomanjkanje higijene v prvi vrsti pripisuje ravno muslimanskemu delu bosanske družbe, med drugimi to povezavo vzpostavlja tudi Perušek, ki pa ji doda še socialno-ekonomsko komponento: »Premda se Turci vsak dan po petkrat umivajo in često tudi kopljejo, so vendar dosta nečisti. Posebno siromašnejši odlikujejo se po izrednej nesnagi. Stanovanja se ne čistijo, kanalizacije ni nikjer, in tako ni čudo, ako po turških ulicah strašno smrdi, vzlasti ker ne mečejo odpadkov na smetišča, ampak kar pred dvor in skozi okno. Oblečeni spavajo, obleke ne krtačijo in tako imajo posebno v kožuhih, ktere mnogi celo v juliji nosijo, nekak specifičen smrad. Zato pa je tudi mnogo Turkov grintavih, krastavih, in sploh je med njimi dosta nakaz. Ker jim zakon zabranjuje, ubiti najmanjšo živalico, ne smemo se čuditi, da se vrlo rade neke znane živalice pri njih nasele.«⁸⁵

Posebej je treba opozoriti na tendencioznost pojma *umazanosti*, ki je najpogosteje konotiran z neciviliziranostjo in se vpisuje v kolonialni diskurz o higieni. Naracijo umazanosti z rasistično konotacijo je mogoče zaslediti tudi pri Podlimbarskem: »Umazan dečko se prikaže izza grmovja / ... / Turčin, rjave anatolske polti, pol divjega, pol bojazljivega pogleda.«⁸⁶ Spomniti velja, da je že Frantz Fanon govoril o t. i. zoološkem jeziku, s katerim kolonialni gospod opisuje podložnike v kategorijah higijene, smradu, divjosti gestikulacij in pogosto v obliki živali in živalskosti. Anton Svetek tako denimo osmansko oblast v Bosni opisuje s pojmi animalnosti: »Bilo je vzpomladi l. 1875. V okrožji nevesinjskem na skalnatih tléh nekdanjega mostarskega vezirlika je buknil vstaneek zatirane ,raje' proti kruti turški hijeni.«⁸⁷ Skozi takšen govor je vsak nasprotnik ali kolonizirani posameznik oropan svoje človeškosti (dehumanizacija) in dostojanstva.⁸⁸

81 Zanimivo, da Andrejka sicer navaja povsem drugačne številke, kar namiguje na ponovno nevednost avtorjev ali na precejšen eksodus prebivalstva po okupaciji. – Andrejka, *Slovenski fantje*, 28.

82 Svetek, »Spomini,« 546.

83 Anton Svetek, »Spomini na okupacijo Bosne,« *Ljubljanski zvon*, oktober 1888, 603.

84 Anton Svetek, »Spomini na okupacijo Bosne,« *Ljubljanski zvon*, november 1888, 671.

85 Perušek, »Bosenske zanovetke,« 364.

86 Maselj, »Handžija Mato,« 79.

87 Anton Svetek, »Spomini na okupacijo Bosne,« *Ljubljanski zvon*, julij 1888, 431.

88 Frantz Fanon, *V suženjstvo zakleti: Upor prekletih* (Ljubljana: Založba /*cf, 2010), 35. Melik v nekem dopisu iz Bosne za *Slovenski narod* zapiše: »To niso ljudje to so zveri, in popolnem iztrebiti bi se morali.« – Melik, *Odmev*, 249. O tem, da takšno opisovanje drugega zakriva potencial realnega nasilja, gl. tudi Rok Stergar, *Slovinci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uwedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004), 137.

Izvrsten primer tega je naslednji odstavek: »Pri vходу v mesto pridruži se nam mlad dvajsetleten dečák, katerega je najbrž privabila naša nepoznana mu godba. Korenjaku od nog do glave, širokopléčemu in lepoličnemu dečáku vidi se, da je pravi sin prirode, a zopet prikazen, kakeršne mi domá na ulicah ne vidimo vsak dan, kajti oblečen je popolnoma takó, kakor je bil oče Adam v raji! Dečák je korakal z nami skozi mesto in provzročil našim vojakom dokaj smehú in šale. Dečko pa je bil blazen in turško oblastvo se niti toliko ni brigalo zánj, da bi ga vsaj nazega ne pustilo pohajati po ulicah.«⁸⁹

Označba »sin prirode« nikakor ni arbitrarna, saj tudi drugi avtorji, kot je že bilo povedano, uporabljajo način opisovanja ljudi, ki naj bi sugeriral, da so bližje naravi, divjini in tudi primitivnosti.⁹⁰ Prav tako ne gre spregledati, da je v tej operaciji običajno prisotno vrednotenje z lastne, domnevno preudarnejše in bolj umerjene pozicije v primerjavi z domnevno tujo, ki je bolj čustvena, nemirna, grozovitejša in impulzivnejša. Skratka bližje je živalskemu kot civilizirano-racionalnemu človeškemu vedenju Srednjeevropejca.⁹¹ V resnici gre za sicer šibek, ampak takrat razširjen argument, da se na razvojni stopnji nahajajo bližje manjvrednim opicam kot pa večvredni moderni civilizaciji. Domnevati je sicer mogoče, da se v ozadju tega miselnega koncepta skriva paradigma darvinizma oziroma njegova izkrivljena različica socialnega darvinizma, ki jo lahko po mnenju Lutz Raphaela v kontekstu imperializma in kolonializma štejemo za »ideologijo par excellence«.⁹² Hobsbawm sicer dodaja, da »k misli o hierarhiji ras ni napeljevala samo darvinistična biološka evolucija, temveč tudi primerjalna metoda kulturne antropologije, ki jo je utemeljil E. B. Tylor«;⁹³ ta sicer »ljudstev in kultur ni imel za naravno manjvredne, temveč predvsem za predstavnike zgodnejše stopnje evolucije na poti v moderno civilizacijo. Po analogiji z življenjem posameznika so bili na stopnji otroka.«⁹⁴

Zaključek

Namen prispevka ni samo naštetiti in opisati različnih diskurzov slovenskih avtorjev, ki so pisali o BiH za časa habsburške oblasti, ampak želi, in v tem se razlikuje od večine dosedanjih slovenskih prispevkov, na podlagi konceptualne analize virov opozoriti na politične implikacije teh diskurzov (denimo slovensko podporo monarhiji pri njenem ekspanzionističnem podvigu). Prikazana je debata o možnosti aplikacije postkolonialnega pristopa na področje Jugovzhodne Evrope in zagovarjano stališče, da je ta vsekakor možna ter smiselna, saj nudi, tudi za slovenski prostor, številna dodatna spoznanja in ugotovitve. Tako postane razvidno, da so nekateri slovenski avtorji

89 Svetek, »Spomini«, 547.

90 »Pravil mi je neki gospod, davkar v Hercegovini, da so kraji, kjer žive ljudje od gozdnih zeliš in korenin.« – Kveder – Jelovšek, »V Sarajevem«, 99.

91 Ruthner, *Habsburgs*, 302.

92 Lutz Raphael, *Imperiale Gewalt und mobilisierte Nation: Europa 1914–1945* (Bonn: bpb Bundeszentrale für politische Bildung, 2014), 26.

93 Eric Hobsbawm, *Čas kapitala: 1848–1875* (Ljubljana: Sophia, 2011), 319.

94 Ibid.

s svojim pisanjem Bosno uporabljali kot nekakšno projekcijsko platno za izražanje antimoderne kritike domačih modernizacijskih procesov. Prav tako je figura Bosne služila kot priročno orodje za izražanje kulturnih razlik in samopotrjevanje lastne večvrednosti. Viri torej, skozi konceptualno analizo in širše kontekstualiziranje, »spregovorijo« o tem, da hierarhično vrednotenje igra univerzalno in trajno vlogo ter ni samo nepomemben stranski komentar nekega posameznega slovenskega avtorja ali avtorice, ki piše o Bosni. Gre torej za uveljavljeno diskurzivno prakso, kjer se kaže delovanje mehanizmov kulturne oblasti.

Viri in literatura

Časopisni viri

- Kaš, Igo. »Spomini iz jugovzhodne Bosne.« *Ilustrovani narodni koledar*, 1894, 121–44.
- Kaš, Igo. »Na vojnem pohodu: Spomini.« *Slovan*, januar 1913, 5–10.
- Kaš, Igo. »Popotni spomini: V Ercegovino.« *Kres*, januar 1883, 26–31.
- Kmet, Marija. »Iz Bosne.« *Ljubljanski zvon*, maj 1914, 214–20.
- Kveder – Jelovšek, Zofka. »V Sarajevem.« *Slovan*, april 1904, 98.
- Kveder – Jelovšek, Zofka. »V Sarajevem.« *Slovan*, maj 1904, 149, 150.
- Pajk, Janko. »Nekoliko črtic o Bosni in Hercegovini.« *Zora*, 15. 8. 1875, 129, 130.
- Perušek, Rajko. »Bosenske zanovetke.« *Kres*, maj 1882, 255–59.
- Perušek, Rajko. »Bosenske zanovetke.« *Kres*, junij 1882, 310.
- Perušek, Rajko. »Bosenske zanovetke.« *Kres*, julij 1882, 366–72.
- Perušek, Rajko. »Bosenske zanovetke.« *Kres*, september 1882, 470–74.
- Perušek, Rajko. »Bosenske zanovetke.« *Kres*, junij 1883, 315–21.
- Perušek, Rajko. »Bosenske zanovetke.« *Kres*, julij 1883, 361–65.
- Perušek, Rajko. »Črtica iz Bosne: Pop Pero.« *Ljubljanski zvon*, maj 1891, 286–91.
- Podlimbarski Maselj, Fran. »Markica.« *Ljubljanski zvon*, september 1887, 514–26.
- Podlimbarski Maselj, Fran. »Handžija Mato.« *Ljubljanski zvon*, februar 1887, 76–84.
- Svetek, Anton. »Spomini na okupacijo Bosne.« *Ljubljanski zvon*, julij 1888, 430–35.
- Svetek, Anton. »Spomini na okupacijo Bosne.« *Ljubljanski zvon*, september 1888, 543–50.
- Svetek, Anton. »Spomini na okupacijo Bosne.« *Ljubljanski zvon*, december 1888, 727–42.
- Wester, Josip. »Tri pisma o Bosni.« *Ljubljanski zvon*, oktober 1910, 606–13.
- Wester, Josip. »Tri pisma o Bosni.« *Ljubljanski zvon*, november 1910, 653–62.
- Wester, Josip. »Tri pisma o Bosni.« *Ljubljanski zvon*, december 1910, 716–26.
- Wester, Josip. »Dr. Sketova pisma iz Bosne.« *Ljubljanski zvon*, oktober 1914, 476–82.
- Wester, Josip. »Dr. Sketova pisma iz Bosne.« *Ljubljanski zvon*, december 1914, 571–77.
- Wester, Josip. »Dr. Sketova pisma iz Bosne.« *Ljubljanski zvon*, februar 1915, 85–91.
- Wester, Josip. »Dr. Sketova pisma iz Bosne.« *Ljubljanski zvon*, marec 1915, 136–39.

Literatura

- Bartulović, Alenka. »S Turkom star račun imamo, prav je, da ga poravnamo.« V: *Kulturna dediščina in identiteta*. Ur. Božidar Jezernik, 57–108. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.
- Baskar, Bojan. »Načini potovanja in orientalistično potopisje v avstro-ogrski provinci: primer

- Antona Aškerc. « *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 48, št. 3-4 (2008): 24–35.
- Blom, Philipp. *Der taumelnde Kontinent: Europa 1900–1914*. Bonn: bpb Bundeszentrale für politische Bildung, 2014.
 - Clark, Christopher. *Mesečniki: Kako je Evropa leta 1914 zabredla v vojno*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.
 - Calic, Marie-Janine. *Südosteuropa: Weltgeschichte einer Region*. Bonn: bpb Bundeszentrale für politische Bildung, 2017.
 - Fanon, Frantz. *V suženjstvo zakleti: Upor prekletih*. Ljubljana: Založba CF, 2010.
 - Feichtinger, Johannes, Ursula Prutsch in Moritz Csáky, ur. *Habsburg postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck: StudienVerlag, 2003.
 - Gingrich, Andre. »Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe.« V: *Mess: Mediterranean Ethnological Summer School, Piran, Pirano, Slovenia 1996. Vol. 2*. Ur. Bojan Baskar in Borut Brumen, 99–127. Ljubljana: Inštitut za multikulturne raziskave, 1998.
 - Hobsbawm, Eric. *Čas kapitala: 1848–1875*. Ljubljana: Sophia, 2011.
 - Hobsbawm, Eric. *Čas imperija: 1875–1914*. Ljubljana: Sophia, 2012.
 - Judson, Pieter M. *Habsburški imperij: Nova zgodovina*. Ljubljana: Sophia, 2018.
 - Miladinović Zalaznik, Mira in Tanja Žigon, ur. *Stiki in sovplivanja med središčem in obrobjem: medkulturne literarnovedne študije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014.
 - Osterhammel, Jürgen in Jan C. Jansen. *Kolonialismus: Geschichte, Formen, Folgen*. München: C.H.Beck Wissen 2017.
 - Raphael, Lutz. *Imperiale Gewalt und mobilisierte Nation: Europa 1914–1945*. Bonn: bpb Bundeszentrale für politische Bildung, 2014.
 - Ruthner, Clemens. *Habsburgs ‚dark continent‘: postkoloniale Lektüren zur österreichischen Literatur und Kultur im langen 19. Jahrhundert*. Tübingen: Narr Francke Attempto, 2018.
 - Saldern, Adelheid von. »Identitätsbildung durch Abgrenzung: Europa und die USA in amerikanischen Gesellschaftsdiskursen des frühen 20. Jahrhundert.« V: *Europabilder im 20. Jahrhundert: Entstehung an der Peripherie*. Ur. Bösch, Frank; Brill, Ariane; Greiner, Florian, 119–42. Göttingen: Wallstein Verlag, 2012.
 - Stergar, Rok. *Slovenci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004.
 - Todorova, Maria. *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo - ICK, 2001.
 - Melik, Vasilij. *Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji v zvezi z dogodki na Balkanu. Separat, (poseban otisak)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977.
 - Melik, Vasilij. *Odmev dogodkov ob okupaciji Bosne in Hercegovine 1878. na Slovenskem. Separat, (poseban otisak)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1979.

Objavljeni viri

- Andrejka, Jernej. *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878: ob petindvajsetletnici bosenske zasedbe pisal Jernej pl. Andrejka*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1904.
- Podlimbarski Maselj, Fran. *Gospodin Franjo*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1913.

Spletni viri

- *Andrejka pl. Livnogradski, Jernej (1850–1926) - Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi129586/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.
- *Kaš, Igo (1853–1910) - Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi268150/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.

- *Kmet, Marija (1891–1974) - Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi277742/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.
- Landwehr, Achim. »Kulturgeschichte.« V: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 14. 5. 2013. Dostopno na: http://docupedia.de/zg/landwehr_kulturgeschichte_v1_de_2013. Pridobljeno 2. 11. 2022. <http://dx.doi.org/10.14765/zzf.dok.2.248.v1>.
- *Maselj, Fran (1852–1917) - Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi352153/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.
- *Perušek, Rajko (1854–1917)*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi415908/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.
- *Sket, Jakob (1852–1912) - Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi575112/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.
- *Stereotyp und Geschichte. Arbeitsstelle Historische Stereotypenforschung*. Dostopno na: <http://www.stereotyp-und-geschichte.de/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.
- *Wester, Josip (1874–1960) - Slovenska biografija*. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi838155/>. Pridobljeno 2. 11. 2022.

Jaroš Krivec

FORMS OF THE SLOVENIAN DISCOURSE OF POWER ON BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE HABSBERG MONARCHY

SUMMARY

The present article shows that approaches from postcolonial studies, especially the (frontier) Orientalism and colonialism understood as a cultural practice of governance, can be applied to the study of the Habsburg Bosnia and Herzegovina, understood as a pseudo-colony or a “substitute for a colony”. Such a cultural-historical approach has enabled new insights into the Slovenian discourse trends during the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, which proved not to be immune to the contemporaneous European phenomena. As the very selection of sources suggests, the present contribution aims to show the involvement and activities of the specific Slovenian participants of the Habsburg colonial undertaking. The latter would almost obsessively use the established stereotypes, which can be interpreted as mechanisms of marginalisation or inclusion and exclusion involved in the discourse of power.

Moreover, many Slovenian authors also followed the relevant European trends that appeared in literature at the time and used Bosnia as a kind of projection screen for their fantasies and longings for a simple rural life. The analysis shows that these types of descriptions, i.e. symbolic colonialism, did not in fact adequately portray Bosnia but instead represented the expressions of a subtle critique of domestic capitalism and utilitarianism. These texts convey a sense of an escape from the domestic industrial modernity to the picturesque and authentic Bosnia, which makes for yet another proof

that the Balkans were indeed imagined as the Orient. The Bosnian reality allowed the Slovenian “visitors” to compare it with their own and, of course, to validate and evaluate themselves. A discourse was created that emphasised the cultural and developmental differences, with the “other” – i.e. Bosnia and Herzegovina and its reality – being used as an object that contributed to the creation of a superior Slovenian subject.

Particularly the Eurocentric notion of an opponent that was supposedly culturally and civilisationally inferior and kept being demonised and criminalised played an essential role in the justification of violence. The analysis has therefore revealed that it is possible to discern latently or even purely programmatic elements in the Slovenian texts, through which the authors communicated political contents, e.g. their support for the Habsburg Monarchy, using various descriptions full of the discourse about the (Austrian) modernisation and progress in Bosnia and Herzegovina. Thus, examples of the old “Turkish” practices often served to distinguish and positively illustrate the modern measures that the Austrian administration would supposedly introduce in the fields of architecture, infrastructure, and technology.

The lack of hygiene, often contrasted with the situation in one’s own country, represented one of the leitmotifs of the “colonial discourse” on Bosnia and Herzegovina. The relevant Slovenian texts thus clearly show the presence of the “spirit of colonialism”, which manifested itself above all in the belief in one’s own cultural superiority and cultural differences based on contempt for the other.